

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Narva kolledž
Õppekava Noorsootöö

Azilja Valejeva

**TAASTAVA ÕIGUSE PROGRAMMIDE ANALÜÜS
ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUMISTE VÄHENDAMISEKS
IDA-VIRUMAA KONTEKSTIS**

Lõputöö

Juhendaja Anne Kivimäe, MA (sotsioloogia)

Narva 2023

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Azilja Valejeva

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Azilja Valejeva,
(09.08.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose,

Taastava õiguse programmide analüüs alaealiste õigusrikkumiste vähendamiseks Ida-Virumaa kontekstis,

mille juhendaja on Anne Kivimäe,

1.1. reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Narvas, 14.05.2023

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	6
1.TEOREETILISED ALUSED ALAEALISTE KOHTLEMISE ANALÜÜSIS.....	8
1.1. Mis on alaealiste õigusrikkumiste erikohtlemine?.....	8
1.2. Alaealiste erikohtlemine Eestis.....	10
1.3. Rahvusvaheline ajalooline praktika alaealiste erikohtlemise reformi jõustamisel...11	
1.4. Alaealiste erikohtlemise reformi ajalugu Eestis.....	12
1.5. Alaealiste õigusrikkumiste olukord Eestis 2019-2022.....	12
1.5.1. Alaealiste õigusrikkumiste olukord Ida-Virumaal.....	14
1.6. Taastava õiguse kontseptsiooni süünd.....	14
1.7. Taastava õiguse kontseptsioon.....	15
1.8. Erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtted.....	17
1.8.1. Taastava õiguse praktikad.....	17
1.9. Alaealiste ennetus- ja sekkumisprogrammid.....	18
1.9.1. Alaealiste sekkumisprogrammid välismaal.....	19
1.9.2. Alaealiste sekkumisprogrammid Eestis.....	20
2. TAASTAVA ÕIGUSE RAHVUSVAHELISE PROGRAMMIDE KOGEMUS JA KOHANDATAVUS IDA-VIRUMAA KONTEKSTILE.....	22
2.1. Uurimisprobleem.....	22
2.2. Uurimuse eesmärk ja küsimused.....	23
2.3. Metoodika.....	23
2.3.1. Andmekogumismeetod.....	23
2.3.2. Valim.....	24
2.4. Alaealiste taastava õiguse programmid.....	24
2.5. Taastava programmide kriteeriumide analüüs.....	25
2.6. Hindamismudeli kirjeldus.....	28
2.6.1. Hindamismudeli piirangud.....	30
2.6. Taastava õiguse programmide hindamine.....	31

2.7. Järeldused ja ettepanekud.....	34
KOKKUVÕTE.....	36
SUMMARY.....	38
KASUTATUD	
KIRJANDUS.....	40
Eestikeelsed allikad.....	40
Ingliskeelsed allikad.....	42
LISAD.....	44
Lisa 1. Tabel 1. Erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtete võrdlus.....	44
Lisa 2. Tabel 2. Youth on Track (YOT).....	45
Lisa 3. Tabel 3. Stop Now and Plan (SNAP).....	46
Lisa 4. Tabel 4. Youth Justice Committee (YJC).....	47
Lisa 5. Tabel 5. Extrajudicial Measures (EJM) and Sanctions (EJS).....	48
Lisa 6. Tabel 6. Changing Habits and Reaching Targets (CHART).....	49
Lisa 7. Tabel 7. Alternatives to the Court Experience (ACE).....	50
Lisa 8. Tabel 8. Make it Right (MIR).....	51

SISSEJUHATUS

Käesoleva lõputöö teema on „Taastava õiguse programmide analüüs alaealiste õigusrikkumiste vähendamiseks Ida-Virumaa kontekstis“. Töö aktuaalsus põhineb 21. sajandil Eesti Vabariigi õigussüsteemis toimuvatel muutustel, mis puudutavad otseselt ka alaealiste õigussüsteemi ülesehitust ja edendavad terve süsteemi uuendust. Muutuste tulemusena sai Eesti NSV pärit tegutsevate alaealiste komisjonide ja inspeksioonide töö katkestatud, selle asemel toimub erikohtlemise reformi jõustamine ja nooresõbraliku süsteemi loomine (Prokuratuur aastaraamat 2018).

Toimunud muutused tõid kaasa Eesti õigussüsteemis uue innovatiivse reageerimisviisi alaealiste õigusrikkumistele, mille nimetuseks on taastav õigus. Üldiselt, taastavat õigust peetakse protsessiks, mille käigus õigusrikkumise osapooled on kaasatud konfliktiolukorra lahendamisele, kusjuures õigusrikkumise korral tekitatud kahju hüvitatakse erinevaid taastava õiguse praktikaid ja kaasnevaid põhimõtteid rakendades. Nende põhimõtete alusel kavandatakse ja rakendatakse erinevaid programme, mis on suunatud osapoolte vajaduste tasakaalustamisele ja rahuldamisele, tekitatud kahju vähenemisele, ning pikemaajalises perspektiivis alaealiste teadlikkuse ja vastutustunde tõstmisele (Dandurand 2006: 6-7).

Lõputöö uurimisprobleemi aluseks on see, et praegu Eesti õigussüsteemis taastava õiguse lähenemisel põhinevaid programme, mida saab rakendada Ida-Virumaal, on vähe. Eestis tegutsevatest sekkumisprogrammidest on SPIN, VEPA, MDFT, KiVa ja STEP. Uurimise põhirõhk on aga uurida rahvusvahelises praktikas olevaid taastava õiguse programme, hinnata nende sobivust Ida-Virumaa kontekstiga.

Töö eesmärgi saavutamine on seotud järgmiste uurimisküsimustega:

- millised taastava õiguse programmid on maailmes praktikas olemas, kui tegemist on alaealiste õigusrikkumistega?
- milliste kriteeriumide alusel saab hinnata rahvusvaheliste taastava õiguse programmide sobivust Ida-Virumaale?
- kas ja millised taastava õiguse programmid on kohandatavad Ida-Virumaa kontekstiga?

Lõputöö koosneb kahest peamisest osast, teoreetiline ja empiiriline. Töö teoreetilises osas kirjeldatakse alaealiste erikohtlemise mõistet, erikohtlemise reformi ajalugu ja selle jõustamist nii Eesti kui ka rahvusvahelises kontekstis, antakse ülevaade nooresõbraliku süsteemi loomisest, taastava õiguse kontseptsiooni sünnist ja peamistest praktikatest, analüüsitakse Eesti alaealiste õigusrikkumiste olukorda aastatel 2019-2022, ning tehakse ülevaade Eesti piirkonnas töötavatest alaealiste sekkumisprogrammidest.

Töö empiiriline osa on pühendunud uurimuse läbiviimisele, kusjuures antakse ülevaade uurimismeetodist, andmekogumise meetodist, valimist, taastava õiguse lähenemisel valitud programmide, hindamiskriteeriumidest ja hindamismudeli piirangutest, mille alusel edaspidi analüüsitakse programmide sobivust Ida-Virumaale. Uuringu läbiviimisel on autor kasutanud kvalitatiivset uurimismeetodit, sh teksti- ja sisuanalüüs ja vahel võrdlusanalüüs, andmekogumismeetodiks on valitud juhtumianalüüs. Uurimuse käigus saadud tulemusi analüüsitakse, tehakse järeldusi ja ettepanekuid. Töö lõpposas on kokkuvõtte, kasutatud allikate loetelu ja lisad.

1. TEOREETILISED ALUSED ALAEALISTE KOHTLEMISE ANALÜÜSIS

Alaealiste erikohtlemise definitsiooni ja selle süsteemi kirjeldamiseks on oluline esmalt vaadelda alaealiste õigus- ja karistuspoliitika tähendust (ingl *juvenile justice system*), Eestis kehtivat alaealiste õigusrikkumiste valdkonnaga seotud seadusi (ingl *juvenile law*), isiku süüvõimelisust (ingl *criminal responsibility*) maailma riikide lõikes, õigusrikkumiste vähendamiseks õiguslikke meetmeid (ingl *special treatment of juvenile offenders*), kriminaaljustiitsüsteemis toimunud ajaloolisi muutusi nii Eestis, kui ka rahvusvahelises kontekstis.

1.1. Mis on alaealiste õigusrikkumiste erikohtlemine?

Eestis on üheks alaealiste õigusrikkumiste ärahoidmise vahendiks sai erikohtlemise reform ja põhimõte, mis kehtib Eesti õigussüsteemis alates 1. jaanuarist 2018. a. Kui vaadata definitsioone erinevatest allikatest, mis hõlmavad erikohtlemise süsteemi ja põhimõtteid, siis leiame sarnaseid tunnuseid (Tani-Jürisoo 2018: 8).

Eesti Keele Instituudi sõnastikus defineeritakse erikohtlemist kui üldkehtivatest reeglitest või tavadest erinevat käitumisviisi kellegi suunas, mis põhineb soodustustel või järeleandmistele tegemisel (EKI, 2019). Lisaks alaealiste erikohtlemist defineeritakse kui kasvatusideed, mida rakendatakse karistusõiguses põhikaristuse asemel ja mille eesmärgiks on alaealiste õigusrikkujate ümberkasvatamine (EKI, 2019).

Justiitsministeeriumi poolt koostatud definitsioon annab täiendavaid seletusi, et erikohtlemise põhimõte hõlmab alaealiste vastutuse võtmist oma tegude eest, alaealiste kohtlemist vastavalt eale, vajadustele ja arengule, sh kaasnevad riskid, sotsiaal-, õiguskaitse-, tervishoiu- ja õigusvaldkonna spetsialistide valmisolek, ning koostööd nende vahel (Prokuratuur aastaraamat 2018).

Kui vaadata erikohtlemise definitsioone ingliskeelsetest allikatest, siis leiame sarnaseid tunnusjooni sellega, mida kirjeldatakse Eesti õigussüsteemis. Rahvusvahelises seletavas sõnastikus Britannica defineeritakse erikohtlemist (ingl *juvenile justice system & treatment*) nagu seaduste, mõjutusvahendite ja sekkumisviiside kogum, mille eesmärgiks on reguleerida alaealiste õigusrikkumiste toimepanemist, koheldes nendega erilisel viisil, ning pakkudes nendele õiguskaitset ja sellega kaasnevaid vahendeid (Jensen jt 2022).

USAs tegutseva riikliku justiitsinstituudi poolt koostatud alaealiste erikohtlemise definitsioonist selgub, et erikohtlemine on sekkumis- ja kohtlemisprogrammide kogum, mille eesmärgiks on alaealiste kuritegevuste toimepanemise ennetamine ja korduvkuritegevuste vähendamine (National ... , 2022). USAs tegutseva Noortevalitsuse poolt on koostatud alaealiste erikohtlemise definitsioon, mis hõlmab alaealiste käitumise taastavat lähenemisviisi. Erikohtlemise eesmärgiks on avaliku turvalisuse tagamine, sotsiaalsete oskuste arendamine, käitumuslik rehabilitatsioon, ravivajadustega tegelemine, ning noorte edukas taasintegreerimine ühiskonda (USA ... , 2022).

Kui vaadata alaealiste erikohtlemise süsteemi Suurbritannias, siis selle põhimõte ja kaasnevad õigussüsteemi eesmärgid on suunatud alaealiste õigusrikkumiste vähendamisele ja korduvkuritegevuste vältimisele, rohkem suunatud noorte vajadustega tegutsemisele ja nende rahuldamisele (Youth ... , 2022).

Kui rääkida alaealiste kuriteo toimepanemisest ja selle eest vastutamisest õiguslikus tähenduses, siis tuleb seletada missugust isikut peetakse seaduse järgi süüvõimeliseks. Eesti Karistusseadustiku järele selgub, et isik on süüvõimeline, kui ta on vähemalt 14-aastane ja teda peetakse teo toimepanemisel süüdivaks (KarS § 33).

Teistes Euroopa ja maailma riikides on süüvõimelisuse iga seaduse järgi on erinev. Lätis, Itaalias, Saksamaal, Ungaris, Austrias, Küprosel ja Hispaanias peetakse süüvõimaliseks 14-aastaseid isikuid. Rootsis, Soomes, Taanis, Kreekas ja Tšehhi Vabariigis on 15-aastased isikud. Suurbritannia riikides süüvõimelisuse eluiga on 10-12 aastat. USA osariikides aga pole määratud alaealiste ea piirangud. Põhimõtteliselt see tähendab, et alaealistele igas vanuses saab kohaldada põhikaristust (Duenkel 2014).

1.2. Alaealiste erikohtlemine Eestis

Vastavalt justiitsministeeriumi põhimäärusele (kinnitatud Vabariigi Valitsuse määrususega nr 319) selgub, et Eestis tegutsev justiitsministeerium on valitsusasutus, mille peamiseks eesmärgiks on riigi õigus- ja kriminaalpoliitika kavandamine ja edasine elluviimine. Õigusriigi hoidja vastutab õiguste loomise ja õigusaktide koostamise eest, koordineerib kriminaalspetsialistide tööd, kuriteoennetusega seonduvaid küsimusi, sekkumisprogramme (RT I 2007 - 2).

Lähtudes justiitsministeeriumi programmist aastateks 2022-2025 on asutuse peamiseks eesmärgiks on riigi õiguspoliitilise suunda määramine niimoodi, et kvaliteetse õiguste loomine toetaks ühiskonna toimimist, vähendaks õigusrikkumisi ja tekitatud kahju, tagaks põhiõiguste kaitset ja tasakaalu (sh alaealiste erikohtlemise võimalikkus) ning selle tulemusena oleks võimalik riigi konkurentsivõime tõstmine rahvusvahelisel tasandil (RIK 2023).

Vastuvõetud 1992. aastal, Eesti Vabariigi lastekaitse seadus said peamiseks normatiivaktiks, mille alusel kaitstakse laste (alaealiste) huve, õigusi, vabadusi ja kohustusi. Seaduse § 2 alusel peetakse lapseks (alaealiseks) kuni 18-aastasi isikuid. Lastekaitseaduse § 34 alusel selgub, et õigusrikkumise toime pannud lapse (alaealise) suhtes kasutatakse mitmesuguseid käitumisreguleerivaid mõjutusvahendeid, nt nõustamine ja erinevad õppeprogrammid mille eesmärgiks on edasise õigusrikkumise ärahoidmine (LaKS § 34).

Karistusseadustik said peamiseks reguleerimisvahendiks toimepandud süüteo karistamise eest. Karistusseadustiku § 33 alusel 14-eluastased isikud on süüvõimelised, kui nad on teo toimepanemises süüdivad. Seaduse järele reguleeritakse ka sätestatud 14-18-aastastele isikutele suunatud kohaldatavaid mõjutusvahendeid, mida võib rakendada põhikaristuse asemel, nt hoiatus, jmt (KarS § 87).

1.3. Rahvusvaheline ajalooline praktika alaealiste erikohtlemise reformi jõustamisel

Enne 19. sajandit eksisteeris mõnedes riikides praktika, kus noorematele rohkem kui 7-aastastele süüteo toimepanemises süüdistavatele isikutele määras karistuse kriminaalkohus, mille tulemuseks oli kas vanglakaristus või surm. Alla 7-aastaseid isikuid ei peetud võimeliseks kuritegu toime panema. Muutused kriminaalsüsteemiks hakkasid toimuma 19. ja 20. sajandil. Selle eeltingimusteks said erinevates riikides toimunud revolutsioonid, sõjad (sh on Esimene ja Teine Maailmasõda), ülestõusud, vabariikide väljakuulutamine, põhiseaduste loomine, ülemaailmne majanduskriis, reformide elluviimine, mis puudutab kohtu-, parlamendi-, omavalitsuse- ja kriminaalsüsteemi (Euroopa..., 2016).

Eelkõige Euroopas ja Ameerika Ühendriikides jõustatud reformide tulemusena loodi esimesed alaealiste kohtud ehk noortekohtud (ingl *the Juvenile or Youth Court*) (esimene asutati 1899. aastal Chicagos). Hiljem asutati selliseid alaealiste või noortekohtuid ka teistes riikides. Suurbritannias asutatud 1908. aastal noortekohtu üheks eelduseks sai seaduslik dokument Laste Seadus (ingl *the Children Act*), mille eesmärgiks oli alaealiste erikohtlemise süsteemi asutamine ja reguleerimine. Seaduse raames rõhutati mõjusate sekkumisviiside vajadust ja noorte juhendamist, individuaalsete rehabilitatsiooniteenuste leidmise vajadust (McCord jt 2001: 157).

USAs vastuvõetud 1974. aastal dokumendi „Alaealiste kuritegevuste ennetamine ja alaealiste käsitlev õigusüsteem“ (ingl *Juvenile Justice, Delinquency Prevention Act*) eesmärgiks oli tagada kõikidele noortele samaväärsed õiguskaitsetingimused, mida jõustati kõigis noortekohtutes. Õiguskaitsetingimuste hulgas on alaealiste vangistusest vabastamine või selle asendamine seaduslike sekkumis- või mõjutusvahenditega, õigusrikkujate erinev kohtlemine ja nende eraldamine täiskasvanud kinnipeetavatest. 1974. aastal vastuvõetud normatiivne dokument sai eelduseks alaealiste erikohtlemise reformi uuendamisele, täiendamisele ja elluviimisele 21. sajandil (National..., 2018).

1.4. Alaealiste erikohtlemise reformi ajalugu Eestis

Eesti NSV ajal alaealiste õigusrikkumiste käsitlemisega tegutsesid alaealiste asjade komisjonid, miilitsa lastetoad või inspeksioonid. Taasiseseisvunud Eestis nende asemel tulid noorsoopolitsei talitus ja alaealiste komisjonid. Need olid avaliku halduse ülesandeid täitvad haldusorganid, mille tegevuse eesmärgiks oli avaliku huvi kaitsmine ja turvalisuse tagamine. Alaealiste komisjonid töötasid kuni 2017. aastani (Prokuratuur aastaraamat 2018).

Üheks alaealiste komisjonide kaotamisega seotud põhjuseks said sotsiaalsed muutused. Oluliseks kujunes alaealiste kannatanute ja õigusrikkujatega töötavate spetsialistide arvamus, et õigusrikkumiste vähendamiseks ja ärahoidmiseks tuleb kohandada tulemuslikkuid meetmeid, sh on noorte abistamine, nende vajadustega töötamine, probleemi lahendamise leidmine, ning rakendada kannatanu kaasamine ja kahju heastamisele suunatud tegevused (Mihelson 2017).

Alates 1. jaanuarist 2018. aastast käivitati alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise reform, mille põhimõtted alaealiste suhtes hakkasid kehtima Eesti Vabariigi seaduses, asutuste töökorralduses, tööpraktikas ja kõikides süsteemides, mis puudutavad alaealiste kohtlemist, õigusrikkumiste käsitlemist ja ärahoidmist (Tani-Jürisoo 2018).

1.5. Alaealiste õigusrikkumiste olukord Eestis 2019-2022

Alaealiste õigusrikkumiste olukorra väljaselgitamiseks tuleb uurida õigusrikkumise mõistet seaduslikust vaatenurgast. Karistusseadustiku alusel õigusvastast tegu või karistusväärset tegu nimetatakse süüteks, mida jaotatakse kaheks liigiks – kuritegu ja väärtegu. Kuriteo toimepanemise eest karistatakse rahatrahvi või vangistusega, väärteo eest karistatakse rahatrahvi või arestiga (KarS § 3).

2019. aastal kuritegevuse statistika näitab, et alaealiste poolt toimepannud süütegude arv kasvas võrreldes 2018. aastaga. 2019. aastal Eestis registreeriti kokku 6063 alaealiste süütegu, mille seas on 1182 kuritegu ja 4881 väärtegu. Võrreldes 2018. aastaga alaealiste kuritegude arv kasvas 5% võrra, väärtegude arv kasvas aga 24% võrra. Kõige levinumad kuriteod on kehaline väärkohtlemine ja vargused, levinumate väärtegude hulgas on alkoholi tarbimine, pisivargused, narkoväärteod, suitsetamine (Tamm 2019).

2020. aasta kuritegevuse statistikast selgub, et alaealiste poolt süütegude toimepanemise arv näitas vähenemise tendentsi. 2020. aastal Eestis registreeriti kokku 5073 alaealiste süütegu, mille seas on 834 kuritegu ja 4239 väärtegu. Võrreldes 2019. aastaga alaealiste kuritegude arv langes 29% võrra, väärtegude arv langes 19% võrra. Kõige levinumateks kuritegudeks on jäänud vargused ja kehaline väärkohtlemine, levinumateks väärtegudeks on jäänud alkoholi tarbimine, pisivargused, narkoväärteod, suitsetamine, liiklusrikkumised (Tamm 2020).

2021. aastal kuritegevuse statistika andmetest selgub, et võrreldes viimase kümne aastaga alaealiste õigusrikkumine oli kõige madalamal tasemel. 2021. aastal Eestis registreeriti kokku 4187 alaealiste süütegu, mille seas on 767 kuritegu ja 3420 väärtegu. Võrreldes 2020. aastaga alaealiste kuritegude arv langes 8% võrra, väärtegude arv langes 19% võrra. Kõige levinumad õigusrikkumised on kehaline väärkohtlemine, vargused, narkoväärteod, alkoholi tarbimine ja kergliikleja liiklusnõuete rikkumised (Tamm 2021).

2022. aastal kuritegevuse statistika andmetest selgub, et alaealiste õigusrikkumiste arv on püsinud samal madalamal tasemel võrreldes 2021. aastaga. Eestis registreeriti kokku 4177 alaealiste süütegu, mille seas on 734 kuritegu ja 3443 väärtegu. Võrreldes 2021. aastaga alaealiste kuritegude arv langes 4% võrra, väärtegude arv kasvas 1% võrra. Levinumad õigusrikkumised on kehaline väärkohtlemine, vargused, narkoväärteod, alkohooli tarbimine, kergliikleja liiklusnõuete rikkumised (Uisk 2022).

1.5.1. Alaealiste õigusrikkumiste olukord Ida-Virumaal

Alaealiste õigusrikkumiste puudutav statistika näitab, et aastatel 2019-2022 õigusrikkumiste arv Ida-Virumaal on erinev. Aastal 2019 registreeriti 183 alaealiste kuritegu, mis teeb kokku 15% Tallinna kuritegudest (Tamm 2019). Aastal 2020 registreeriti 228 alaealiste kuritegu. Kokku registreeriti 27% kuritegu, mis on 3% võrra rohkem kui Tallinnas toimepandud kuritegude arv. Statistilistest andmetest selgub, et kõrge kuritegevuse tasemega on jäänud siiski Tallinn ja Ida-Virumaa (Tamm 2020). Aastal 2021 alaealiste kuritegude arv erinevates maakondades hakkas suurel määral vähenema, nt Ida-Virumaal 36% ja Harjumaal vähenes 14% võrra. Väärtegude arv hakkas vähenema Ida-Virumaal kuni 55%. Kokku Narvas registreeriti 88 kuritegu, Kohtla-Järvel on 28. Narvas registreeritud väärtegude arv on 171, Kohtla-Järvel on 47. Statistika andmetest selgub, et 2021. aastaks Ida-Virumaa alaealiste õigusrikkumiste olukord näitab positiivset tendentsi õigusrikkumiste vähendamiseks (Tamm 2021). Aastal 2022 Ida-Virumaal on vähenenud kuritegude arv kuni 31%. Kokku Narvas registreeriti 147 väärtegu ja 46 kuritegu, Kohtla-Järvel 82 väärtegu ja 24 kuritegu. Andmetest selgub, et kõrge kuritegevuse tasemega on jäänud siiski Tallinn, Ida-Virumaal on püsinud tendents õigusrikkumiste vähenemiseks (Tamm 2022).

1.6. Taastava õiguse kontseptsiooni sünn

Ajalooliselt taastava õiguse tekkimist seostatakse Ameerikas ja Euroopas katsetatud eksperimentaalsete programmidega 1970. kuni 1980. aastatel, mis põhinesid Ontarios tekkinud kuritegija-ohvri lepitusliikumisel. 1974. aastal Kanadas viidi läbi eksperiment, mille käigus kaks noormeest pidid kohtuma inimestega (ohvritega), kelle huve noormehed kahjustasid. Oodatavaks tulemuseks said kahjude eest kompensatsiooni läbirääkimised, kuritegija-ohvri kokkulepete tegemine, konflikti lahendamine, edaspidine õigusrikkumiste ennetamine ja turvalise kogukonna loomine (Hilborn 2007: 108).

1970. aastatel taastavat õigust seostati alternatiivsete lähenemisviisidega kohtuprotsessile ja vaidluste lahendamisviisidega, mille peamiseks fookuseks sai kannatanute kaasamine kriminaalõigusprotsessi ja tekitatud kahjude hüvitamine. See panid aluse taastava õiguse kasutamisele üle maailma (Marshall 1999: 7).

1.7. Taastava õiguse kontseptsioon

Olulisema alaealiste erikohtlemise reformi tulemusena sai nooresõbraliku õigussüsteemi loomine (ingl *youth friendly legal system*), kusjuures üheks oluliseks õigusrikkumiste ennetamise abivahendiks ja tööriistaks sai taastav õigus (ingl *restorative justice*) kui alternatiivne reageerimisviis alaealiste õigusrikkumistele. Uus töölähenemine seisneb selles, et alaealised ise mõistaksid vastutust oma tegude eest, samuti et alaealiste kohtlemine oleks korraldatud vastavalt nende eale, vajadustele ja arengutasemele, võttes arvesse kaasnevaid riske ja tausta, sotsiaal-, õiguskaitse-, tervishoiu- ja õigusvaldkonna spetsialistide valmisolekut ning koostööd nende vahel (Justiitsministeerium 2022).

Kui vaadata definitsioone erinevatest allikatest, mis hõlmavad taastava õiguse mõistet, siis leiame sarnaseid tunnuseid. Eesti keele põhisojavara sõnastikus defineeritakse taastamist: midagi uuesti tekitama või millelegi uue kuju andmine (PSV, 2013).

Justiitsministeeriumi poolt koostatud taastava õiguse definitsioonist selgub, et see on konflikti lahendamise meetod, mida peetakse õigusrikkumise tulemusel tekitatud kahjude heastamise ja tulevaste kahjude ennetamise viisiks, kusjuures osalevad teotoimepanijad, kannatanud ja vahendajad (Justiitsministeerium 2022).

Sotsiaalkindlustusameti poolt koostatud taastava õiguse definitsioonist selgub, et see on mõtteviis, mille laiemaks eesmärgiks on õigusrikkumiste tulemusena tekkinud konfliktide lahendamine ja tekitatud kahju heastamine, ning edaspidine turvalise kogukonna loomine (Sotsiaalkindlustusamet 2023).

Tervise Arengu Instituudi poolt on koostatud taastava õiguse definitsioon, millest selgub, et see on alternatiivne konflikti lahendamise viis, kus osalevad konflikti osapooled ning mis põhineb konfliktide lahendamisel ja ennetamisel, õigusrikkumiste tagajärjena tekitatud kahju heastamisel ja hüvitamisel, kokkulepete tegemine ja rahulolevate tulemuste toomine, mis omakorda ehkki ei asenda kriminaalmenetlusega seotud ressursse, aga aitab seda säästa (Tervise Arengu Instituut 2020).

Kui vaadata taastava õiguse definitsioone ingliskeelsetest allikatest, siis leiame sarnaseid tunnusjooni nende definitsioonidega, mida Eestis on loodud. Rahvusvahelises Britannica sõnastikus taastavat õigust defineeritakse kui konflikti lahendamise viisi, mille osalejad on konfliktiga seotud isikud ja mis teostub nende otsese vahendamise kaudu. See alternatiivne reageerimisvõimalus õigusrikkumistele keskendub õigusrikkujate taasühiskonnastamisele, aitab kaasa õigusrikkumise tagajärjena tulenevate probleemide lahendamisele, osapoolte harmoonia leidmisele ning ühiskonna taastumisele (Heath-Thornton 2018).

Alates 2016. aastast Suurbritannias tegutseb Taastava Õiguse Nõukogu, mille peamiseks tegevussuunaks on taastava õiguse praktika rakendamine, sh mitte ainult õigusrikkumist puudutavate konfliktide lahendamine, kahju heastamine ja positiivse lahendustee leidmine, aga ka teiste liikide konfliktide ennetamine, kus on vaja suhteid luua ja kahju parandada, nt koolides, kogukondades, lasteasutustes, kriminaalõigussüsteemis jmt (Restorative Justice Council 2016).

USAs tegutseb alaealiste õigusrikkumiste büroo (ingl *the Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*), mille tegevus põhineb taastaval õigusel, mida defineeritakse konfliktilahenduse protsessiks, mis hõlmab õigluse- ja vastutustunde mõistmine, ohvrite ja kogukonna vajaduste rahuldamine, ning läbirääkimiste kaudu tekitatud kahju heastamine (OJJDP 2021).

1.8. Erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtted

Seoses alaealiste erikohtlemise 2018. aasta reformiga ja nooresõbraliku õigussüsteemi loomisega, taastavat õigust peetakse üheks oluliseks strateegiliseks õigusrikkumisele lähenemisviisiks. Alaealiste erikohtlemine ja sellega kaasnev taastava õiguse lähenemisviis põhineb kindlatel põhimõtetel, mille alusel õigusrikkumistega tegeledes kasutatakse ja rakendatakse erinevaid praktikaid. Käesoleva töö lisas lk. 44 on Tabel 1, kus on antud võrdlusülevaade erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtetest.

Tabel 1. Erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtete võrdlus (lk. 44).

1.8.1. Taastava õiguse praktikad

Taastava õiguse kasutamine põhineb õigusrikkumise lahendamisel, kusjuures lähtutakse kindlatest põhimõtetest, nt juhtumi kiire lahendamine, osapoolsete osalemine, eriteadmistega spetsialistide ja teatud juhul vanemate kaasamine, vajaduste väljaselgitamine, ausus ja üksteisemõistmine, juhtumi tagajärgede arusaamine, vastutuse mõistmine, osapoolsetele tuge pakkumine ja kokkulepete tegemine kahju heastamiseks (Justiitsministeerium 2022).

Taastava õiguse peamiseks vahendiks on aus dialoog, kus vabatahtlikult osalevad konflikti osapooled ja koolitud vahendajad. Taastava õiguse kohtumise eesmärgiks on tähelepanu pöörata käitumisega tekitatud kahjul, jõuda juhtumi arusaamisele, tagajärgedele ja kahju heastamise viisidele, mis on kokkulepitud arutelu käigus. Kohtumisel arutatakse milles seisneb juhtum, millised olid mõtted ja tunded juhtunu ajal ja pärast juhtunut, mis on juhtumi mõjuvõim toimepanijale ja teistele, kuidas juhtunut heastada ja korduvrikkumist vältida (Johanson 2022: 16-18).

Taastava õiguse mõtteviisi rakendatakse neljas peamises praktikas või meetodis, kusjuures on alaealiste õigusrikkumise lahendamist puudutavad praktikad, sh on vahendus, taastatav nõupidamine, ennetav ja taastav aruteluring. Vahenduse praktikat kasutatakse kahe inimese vahelise konflikti lahendamiseks, kusjuures kutsutakse ka neutraalset vahendajat (Johanson 2022: 30).

Nõupidamise korral kutsutakse rohkem kaasajaid, keda juhtum on mõjutanud, ning kes suudab juhtumi lahendamisele kaasa aidata ja korduvrikkumist ära hoida. Ennetava ringi kasutamine laieneb paljudele inimestele, keda juhtum on mõjutanud, kohtumisel arutatakse olukorra mõjusid ja väljendatakse mõtteid ja tundeid. Taastava aruteluringi kasutamine annab osalejatel võimaluse jagada mõtteid juhtunuga, iseennast tasakaalustada läbi jagatud kogemuse, ning hingerahu taastada (Johanson 2022: 32-33).

1.9. Alaealiste ennetus- ja sekkumisprogrammid

Alaealiste õigusrikkumiste ja riskikäitumise ennetamises kasutatakse mitmesuguseid ennetus- ja sekkumisprogramme (ingl *juvenile delinquency prevention and intervention*) nii üldiselt maailmas kui ka Eestis. Nende kavandamisel üheks oluliseks komponendiks on riski- ja kaitsetegurite mõõtmine, mis soodustab noortele mõeldud programmide edukat arendamist ja nende tõhususe tõstmist. Oluline on aga eristada kahte mõistet – sekkumine ja ennetamine (Tervise Arengu Instituut 2022).

Sekkumise mõistet (ingl *intervention*) seostatakse noortele mõeldud teenuste kavandamise ja rakendamisega, mille eesmärgiks on ebakohase käitumise muutmine positiivsemaks (Cambridge Dictionary 2023). Sekkumisprogrammidega tegelevad erinevad noortega seotud organisatsioonid, mille hulgas on hariduslikud koolid, sotsiaalhoolekanne, lastekaitse ametid ja komisjonid (Kriminaalpoliitika 2022).

Pigem sarnane sekkumisega mõiste on ennetamine (ingl *prevention*). Ennetustööd seostatakse riskinoortele mõeldud tugiteenuste kavandamisega, mis soodustavad tuleviku perspektiivis noorte riskikäitumise vähendamist ja tõenäosuse tekkimist (Cambridge Dictionary 2023). Ennetusprogrammide peamiseks eesmärgiks on edendada noorte seas positiivset käitumist, toetades turvalise ühiskonna loomist, vastutustunde ja iseseisvuse tõstmist, ohutu käitumise kujundamist, arengupotentsiaali avamist ja selle mõistliku kasutamist (Siseministeerium 2021).

1.9.1. Alaealiste sekkumisprogrammid välismaal

Ennetus- ja sekkumisprogrammide kavandamist ja rakendamist peetakse üheks oluliseks mõjutusvahendiks alaealiste õigusrikkumiste korral üle maailma. Põhinedes alaealiste õigusrikkumiste ennetamisega USAs tegutseva büroo tegevustel, mille nimetuseks on OJJDP (the Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention), kõige efektiivsemad ennetus- ja sekkumisprogrammid on järgmise põhirõhuga:

- käitumine klassiruumis ja selle juhtimine,
- kooli- ja klassiruumipõhised programmid,
- sotsiaalsete oskuste ja pädevuste edendamine,
- konflikti lahendamine ja vägivalla ennetamine,
- kiusamise ennetamine,
- koolijärgsed sammud,
- mentorlus ja mentorprogrammid,
- koolikorralduse kehtestamine (OJJDP 2022).

1.9.2. Alaealiste sekkumisprogrammid Eestis

Eestis käivitatud ennetusprogrammide ja/või nende pilootprojektidest võib nimetada järgmisi: Expect Respect pilootprojekt, STEP, VEPA, KiVa, MDFT ja SPIN programm (Siseministeerium 2021).

Aastatel 2015-2016 Eestis katsetati Suurbritannia juurtega pilootprojekt, mille nimetuseks oli Expect Respect Teen Abuse Toolkit. Programmi sihtrühmaks said noored vanuses 13-18 aastat. Peamiseks eesmärgiks oli vägivalla vähendamine paarissuhtes ja kohtingutes, tõstes noorte teadlikkust lähisuhete loomises, õpetades kuidas lahendada konflikti, otsida vajaliku abi ja elada vägivallavabas ühiskonnas (Part jt 2016: 5).

Alates 2015. aastast Eestis tegutseb Taani juurtega programm, mille nimetuseks on STEP. Alates 2022. aastast STEP-programmis saavad osaleda kõik noored üle Eesti vanuses 16-29 aastat. Programmi peamiseks tegevussuunaks on toetada õigusrikkumise taustaga noori töö- ja õppekoha leidmisel, pakkudes vajaliku abi ja tugi (Siseministeerium 2021).

Alates 2014-2015. aastast Eesti hariduslikes koolides rakendatakse USA juurtega VEPA käitumisoskuste mängu, mille tegevussuunaks on noorte riskikäitumise vähendamine ja laste õppe edukuse langemise ennetamine toetava ja hooliva õpikeskkonna vahendusel. VEPA („Veel Parema“) on mänguliste meetodite põhinev programm, mis on suunatud 7-12-aastastele noortele, ning on mõeldud enesejuhtimis-, suhtlemis- ja käitumisoskuste parandamisele (VEPA ..., 2023).

Alates 2013. aastast Eestis tegutseb Soome juurtega kiusamisvaba ennetusprogramm, mille nimetuseks on KiVa („Kiusamisest Vaba“). Programmis saavad osaleda noored vanuses 7 kuni 15 aastat. Peamiseks programmi eesmärgiks on vähendada põhikooli õpilaste seas kiusamisjuhtumite tekkimist vajalike ennetustegevuste rakendamisel. Ennetustegevuste hulgas on empaatiatunde kasvatamine, sotsiaalsete oskuste arendamine, sõbralikke suhete edendamine läbi koostöö ja toetava õpikeskkonna loomise (Kiusamisvaba ..., 2023).

Alates 2016. aastast Eestis tegutseb Ameerika juurtega MDFT-programm, mis on suunatud 11-18-aastastele riskikäitumisega noortele, sh on õigusrikkumised, uimastite tarvitamine, käitumisraskused, tervisehäired jt. Mitmedimensioonilise pereteraapia põhirõhk on see, et koos riskikäitumisega noorega teraapias osalevad pereliikmed või toetavad lähedased, ning teraapia eesmärgiks on muuta noore käitumist positiivsemaks, põhinedes koostööl ja toetusel (Ohvriabi 2023).

Alates 2013. aastast Eestis tegutseb Suurbritannia juurtega arenguprogramm, mille nimetuseks on SPIN. See on jalgpallimängul põhinev ennetusprogramm, mille sihtrühmaks on 10-18-aastased noored üle Eesti. SPIN-programm on suunatud mitmete eesmärkide saavutamisele, sh on noorte vabaaja sisustamine, sporditegevustes osalusvõimalustega tagamine, arengupotentsiaali avamine ja mõistlik kasutamine läbi spordi harrastamise, vajalike isiklike ja sotsiaalsete oskuste arendamine nagu enesejuhtimine, suhtlemisoskus, meeskonnatöö ja teised, ning pikaajalises perspektiivis turvalisema ja tugevama kogukonna loomine (SPIN ..., 2023).

2. TAASTAVA ÕIGUSE RAHVUSVAHELISE PROGRAMMIDE KOGEMUS JA KOHANDATAVUS IDA-VIRUMAA KONTEKSTILE

2.1. Uurimisprobleem

Käesoleva lõputöö teoreetilises osas on esile toonud olulisemad Eestis toimunud muutused alaealiste õigus- ja karistuspoliitikas. Toimunud muutused tõid kaasa Eesti justiitsüsteemis uue innovatiivse reageerimisviisi alaealiste õigusrikkumiste toimepanemisele. Selline nõ „uuenduslik“ reageerimisviis on taastava õiguse lähenemine, mille kontseptsiooni sünni ja olemasolevad praktikad Eesti õigussüsteemis on analüüsitud teooria osas (Johanson 2022; Justiitsministeerium 2022; Siseministeerium 2021; Markina jt 2021; Mihelson 2017).

Kuna Eesti alaealiste õigus- ja karistussüsteemis muutused on toimunud etapiviisiliselt ja üha rohkem pööratakse tähelepanu välismaisesele praktikale alaealiste õigusrikkumiste probleemi lahendamiseks ning võetakse üle teiste riikide kogemusi, siis käesoleva uurimisprobleemi aluseks on vajadus analüüsida taastava õiguse lähenemisel põhinevaid programme, mis on võetud kasutusele maailmes praktikas. Pärast hinnata programmide sobivust Ida-Virumaale, arvestades piirkonna alaealiste õigusrikkumiste tendentsiga, ning teha ettepanekuid alaealiste õigusrikkumiste programmide kasutamise kohta pikaajalises perspektiivis. Uurimisprobleem on asjakohane, kuna alaealiste erikohtlemise reform on jõustatud alles 2018. aastal ja programmide kasutamine ei ole piisav.

Empiiriline osa on pühendunud uurimisprobleemi käsitlemisele, uurimisküsimustele vastamisele ja eesmärgi saavutamisele. Uurimisprobleemi aluseks on see, et Eesti õigussüsteemis taastava õiguse lähenemisel põhinevaid praktikaid, mida kasutatakse Ida-Virumaa piirkonnas, on vähe. Seega uurimise põhirõhk on taastava õiguse programmide kohandatavusel, st nende kõlblikkuse hindamisel ja võimalikul rakendatavusel Ida-Virumaa kontekstis.

2.2. Uurimuse eesmärk ja küsimused

Käesoleva lõputöö uurimise eesmärgiks on analüüsida maailmas kasutusel olevaid taastava õiguse programme, hinnata nende sobivust Ida-Virumaa kontekstiga, mis soodustaks piirkonnas alaealiste õigusrikkumiste tendentsi vähendamist.

Töö eesmärgi saavutamine on seotud järgmiste uurimisküsimustega:

- millised taastava õiguse programmid on maailmes praktikas olemas, kui tegemist on alaealiste õigusrikkumistega?
- milliste kriteeriumide alusel saab hinnata rahvusvaheliste taastava õiguse programmide sobivust Ida-Virumaale?
- kas ja millised taastava õiguse programmid on kohandatavad Ida-Virumaa kontekstiga?

2.3. Metoodika

Käesoleva lõputöö uurimisstrateegia aluseks on uurimisprobleemi püstitamine, mis põhineb Eesti õigussüsteemis toimuvatel muutustel alates 20. sajandi algusest, ja keskendub alaealiste erikohtlemise reformi jõustamisele ja kaasnevatele tingimustele, mis soodustavad alaealiste õigusrikkumiste vähendamist ja korduvrikkumiste ennetamist. Uuringu läbiviimisel on autor kasutanud kvalitatiivset uurimismeetodit. Peamiselt on kasutanud teksti- ja sisuanalüüs, mis seisneb uuritava objekti tunnetuslikul kirjeldamisel, ning vahel tehtud võrdlusanalüüs, mis seisneb uuritava objekti võrdlemises antud tegevusala lõikes selleks, et teha parimat valikut (Kalmus 2015; Laherand 2010).

2.3.1. Andmekogumismeetod

Andmekogumismeetodiks on valitud juhtumianalüüs. Taastava õiguse programmide valik põhineb juhtumianalüüsil, mis seisneb konkreetsele uurimisobjektile keskendumises ja selle kirjeldamises. Käesolevas uurimuses peamiseks uurimisobjektiks on maailmses praktikas olevad taastava õiguse programmid, mis vastavad järgmiste valikukriteeriumidele:

välismaalased programmid, põhinevad taastava õiguse põhimõtetele, vastavad taastava õiguse eesmärgile, sobivad alaealiste sihtrühmale, uuringutega tõestatud.

2.3.2. Valim

Käesoleva uurimuse valimiks on sihipärane valim, mis seisneb selles, et uurija ise valib uuritavad objektid, püüdes leida kõige sarnaseid ja tüüpilisemaid juone, mis on uurija arvates ideaalselt sobivad (Rämmer, 2014). Uurimuseks on valitud seitse taastava õiguse tõenduspõhised programmid, mille juured said alguse USA osariikides ja Austraalias. Uurimuseks valitud taastava vahenduse praktikal / lähenemisel põhinevad programmid (VOM) on järgmised: Youth Justice Committee (YJC), Extrajudicial Measures and Sanctions (EJM and EJS), Make It Right (MIR). Taastava nõupidamise praktikal / lähenemisel põhinevad programmi (RJC) on järgmised: Youth on Track (YOT), Alternatives to the Court Experience (ACE), Stop Now and Plan (SNAP), Change Habits and Reach Targets (CHART).

2.4. Alaealiste taastava õiguse programmid

Käesoleva uuringu raames kokku on analüüsitud seitse taastava õiguse programmi, mis on alaealistega õigusrikkumistele suunatud. Käesoleva töö lisadesse on pannud tabelid, kus antakse ülevaade erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtetest, ning valitud taastava õiguse programmidest.

Lisa 1. Tabel 1. Erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtete võrdlus (lk 44).

Lisa 2. Tabel 2. Youth on Track programmi ülevaade (lk 45).

Lisa 3. Tabel 3. Stop Now and Plan (lk 46).

Lisa 4. Tabel 4. Youth Justice Committee (lk 47).

Lisa 5. Tabel 5. Extrajudicial Measures and Sanctions (lk 48).

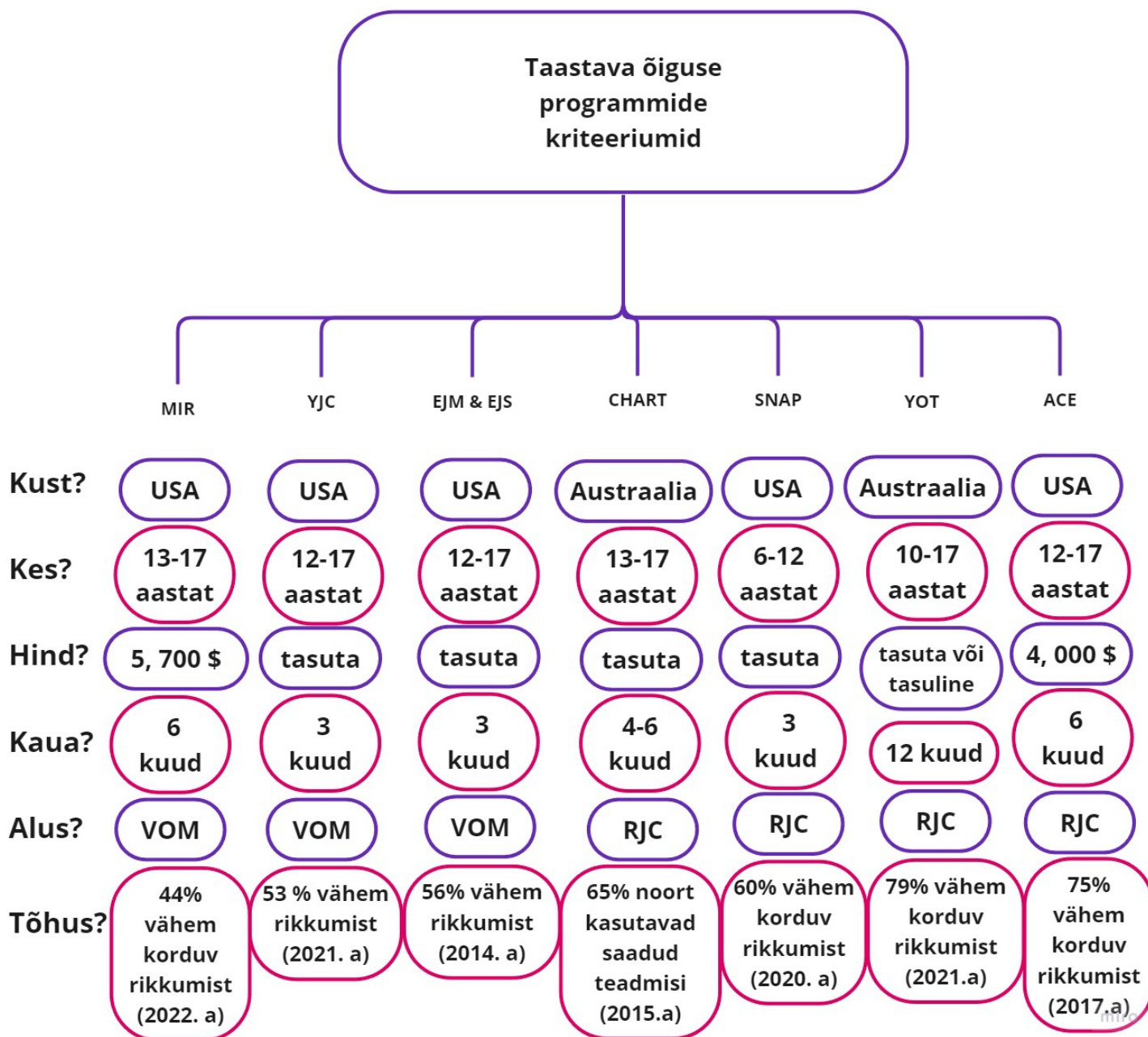
Lisa 6. Tabel 6. Changing Habits and Reaching Targets (lk 49).

Lisa 7. Tabel 7. Alternatives to the Court Experience (lk 50).

Lisa 8. Tabel 8. Make it Right (lk 51).

2.5. Taastava programmide kriteeriumide analüüs

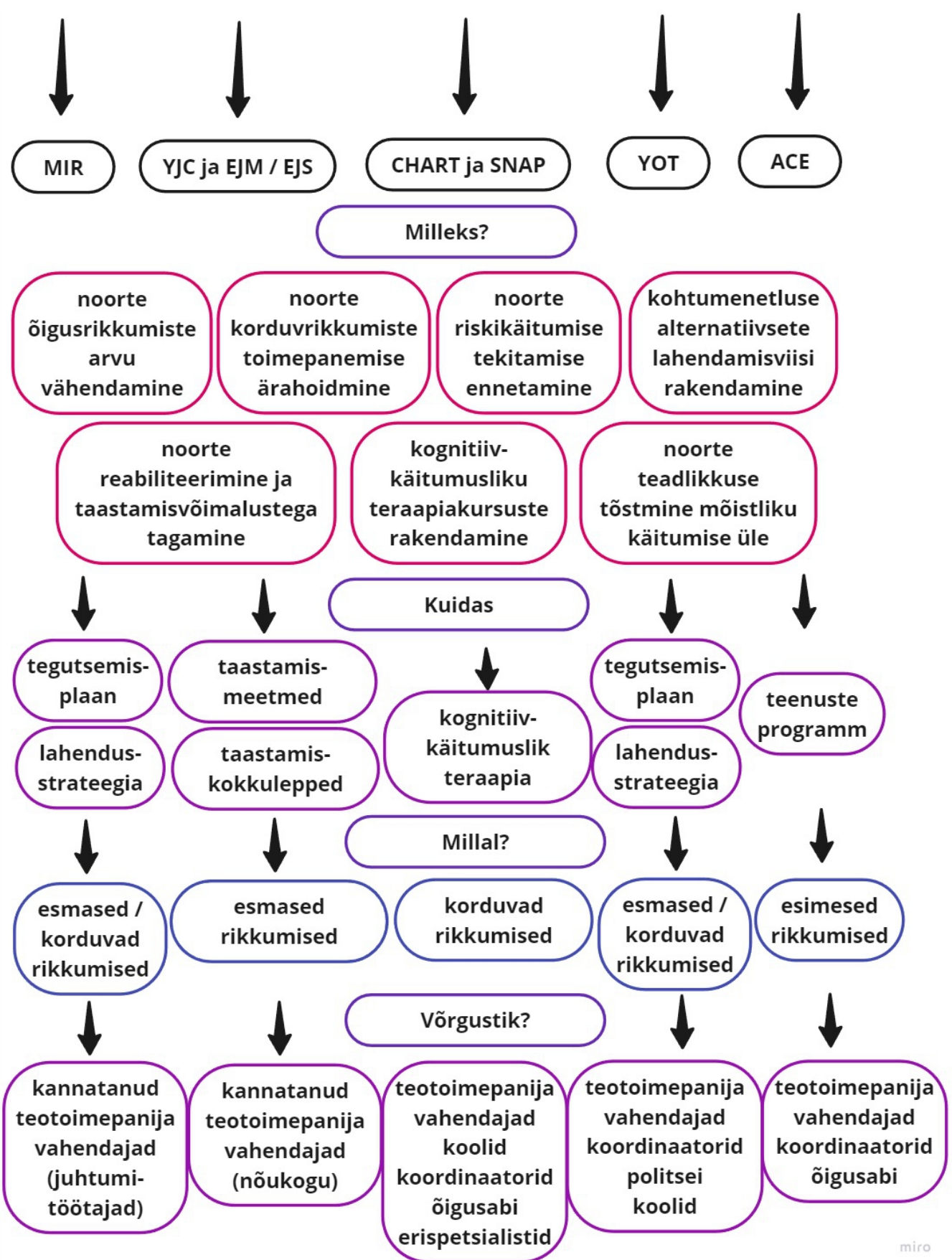
Käesoleva uurimistöö osa on pühendunud taastava programmide põhinevate kriteeriumide süstematiseerimisele, analüüsimisele ja kokkuvõtlikku ülevaade tegemisele. Allpool *Joonis 1* ja *Joonis 2* annab ülevaadet taastava programmide kriteeriumidest.

Joonis 1. Alaealiste taastava õiguse programmide analüüs riigi, vanuse, hinna, kestvuse, meetodi ja uuringute tulemuste alusel (Allikas: autori koostatud).

Joonisel 1 on esitatud taastava programmide kriteeriumid, mille hulgas on asutamise riigid, sihtrühm ja vanuselised piirangud osalemiseks, programmi kestvus ja tasud osalemiseks, taastava õiguse meetodid ja tõhususe uuringute tulemused. Ülevaade põhjal selgub, et MIR, YJC, EJM ja EJS programmid põhinevad taastava õiguse vahenduse meetodil (ingl *mediation*), kusjuures õigusrikkumise osapooled jõuavad kokkuleppeni tekitatud kahju hüvitamiseks, teevad koostööd vahendjatega, kes on programmi koordinaatorid ja juhtumitöötajad. Teised programmid CHART, SNAP, YOT ja ACE on taastava õiguse nõupidamise meetodil (ingl *conferencing*) põhinevad programmid, kusjuures kaasatud erispetsialistid ja õigusabiga seonduvad isikud konflikti olukorra lahendamisele. Suur hulk programmidest on pärit USA osariikidest, teised on Austraaliast. Programmid on erinevad tasumise alusel, seega MIR ja ACE programmid on tasulised, samuti YOT programm on rahastatud valitsuseväliste asutuste poolt, mis on sihtrühmale tasuta. Teised programmid nagu CHART, SNAP, YJC, EJM ja EJS on sihtrühmale tasuta liitmiseks ja osalemiseks. Programmide sihtrühmaks on alaealised vanusepiiris 6-17 aastat, programmide kestvus varieerub kolmest kuust kuni ühe aastani. Uuringu tulemused näitavad, et rohkem kui 50% noortel käitumine on paranenud ja korduvrikkumist ei toimunud.

Joonisel 2 on esitatud taastava õiguse programmide kriteeriumid, milles on programmide eesmärgid, kasutatud meetmed, seos võrgustikuga ja sekkumisperiood. Ülevaade põhjal selgub, et üheks prioriteetseks eesmärgiks on alaealiste seas riskikäitumise ärahoidmine ja õigusrikkumiste arvu vähendamine. CHART ja SNAP on kognitiiv-käitumuslik teraapia, kusjuures rõhutatakse noorte käitumise muutmist. YJC, EJM ja EJS programmid peetakse alternatiivseks kohtumenetluse kõrvalt seisvaks programmideks, kus tagatakse osapooled taastamismeetmetega edasiseks rehabiliteerimiseks. Programmid MIR, YOT ja ACE on suunatud konflikti lahendusstrateegia väljatöötamisele ja rakendamisele, ning selle kõrval ka pakutakse abi ja tugimeetmeid. Suur hulk programmidest saab rakendada pärast esimese õigusrikkumise toimepanemise, aga mõned nagu MIR, CHART ja SNAP saab kohaneda korduvrikkumiste toimepanemise korral. Programmide osalejate hulgas on kannatanud, teotoimepanijad, programmi koordinaatorid, juhtumitöötajad, vahendajad, erispetsialistid, politsei, koolijuhtkond, õigusabi osutavad isikud ja teised isikud. Programmide osalejate hulk sõltub programmi tegevussuunast ja rakendatud konflikti lahendusmeetmetest.

miro

Joonis 2. Alaealiste taastava õiguse programmide analüüs eesmärgi, kasutatud meetmete, võrgustiku ja sekkumisperioodi alusel (Allikas: autori koostatud).

2.6. Hindamismudeli kirjeldus

Rahvusvahelised taastava õiguse lähenemisel põhinevad programmid kirjeldamiseks ja analüüsimiseks said YOT, SNAP, YJC, EJM ja EJS, CHART, ACE ja MIR. Käesoleva uurimistöo osa on pühendunud programmi kriteeriumide kirjeldamisele ja põhjendamisele, mis sobivad Ida-Virumaa rakendamise kontekstiga, toetades teema käsitlemist, eesmärgi saavutamist ja uurimisküsimustele vastuste leidmist. Allpool *Tabelis 9* on esitatud taastava programmide kriteeriumid, sh sihtrühmakaasavus, eesmärgivastavus, rahastusvõimelisus ja spetsialistide olemasolu. Iga valitud kriteeriumi juurde tulevad kirjeldused, selgitused, põhjendused ja seosed uurimusega.

Tabel 9. Hindamismudel taastava õiguse programmide lõikes.

Kriteerium	Põhialused
Sihtrühmakaasavus	Sihtrühmakaasavavuse kriteeriumi põhialuseks on <ul style="list-style-type: none"> • Noorsootöö seadus (NTS) • Eesti Lastekaitse seadus (LaKS) • Eesti Karistusseadus (KarS)
Eesmärgivastavus	Eesmärgivastavuse kriteeriumi põhialuseks on <ul style="list-style-type: none"> • Kuritegevus Eestis 2019-2022 (Alaealiste õigusrikkumiste statistika)
Rahastusvõimelisus	Rahastusvõimelisuse kriteeriumi põhialuseks on <ul style="list-style-type: none"> • Ida-Virumaa arengustrateegia 2023-2035 • Ida-Virumaa tegevuskava 2020-2024
Spetsialistide olemasolu	Ekspertdikaasavuse kriteeriumi põhialuseks on <ul style="list-style-type: none"> • Ida-Virumaa arengustrateegia 2023-2035

Allikas: Autori koostatud.

Sihtrühmakaasavus. Sihtrühma valik on esimene komponent, mille alusel antud uurimuse käigus hinnatakse taastava õiguse programmide kohandatavust Ida-Virumaa kontekstiga. Kuna tegemist on alaealiste õigusrikkumiste toimepanemisega, siis põhialuseks on Eestis kehtivad seadused, kusjuures on antud selgitused, keda võib pidada nooreks ja mis on süüvõimelisuse eluiga. Eesti Noorsootöö seaduses nooreks peetakse isikuid, kes on 7-26-aastane (NTS § 3). Eestis kehtiva Lastekaitse seaduse järele selgub, et alaealiseks peetakse kuni 18-aastasi isikuid (LaKS § 2). Eesti Karistusseadustiku järele selgub, et isik on süüvõimeline, kui ta on vähemalt 14-aastane ja teda peetakse teo toimepanemises süüdivaks (KarS § 33). Antud kriteerium on vajalik pragmaatilisest vaatenurgast, ning põhineb käsitletava sihtrühma valikul käesoleva uurimuse lõikes, kuna tegeleme alaealistega vanuses alates 14 aastat, mida peetakse Eestis süüvõimelisuseks eaks.

Eesmärgivastavus. Eesmärgile vastavus ja saavutamine on teine komponent, mille alusel hinnatakse taastava õiguse programmide kohandatavust Ida-Virumaa kontekstiga. Kuna tegemist on alaealiste õigusrikkumiste toimepanemisega, siis põhialuseks on Eesti kuritegevuse statistika aastatel 2019-2022. Aastal 2019 Eestis registreeriti 6063 alaealiste süütegu, mille vanusepiiriks on 14 kuni 17 aastat. Kuritegude hulgast 15% on toimepannud Ida-Virumaal. Aastal 2020 Eestis registreeriti kokku 5073 alaealiste süütegu. Kuritegude hulgast 27% on toimepannud Ida-Virumaal. Aastal 2021 Eestis registreeriti kokku 4187 alaealiste süütegu. Süütegude hulgast 11% on toimunud Narva linnas. Aastal 2022 Eestis registreeriti kokku 4177 alaealiste süütegu. Kõige levinumaks alaealiste süüteks on kehaline väärkohtlemine kiusamine, vargused, alkoholi tarbimine, suitsetamine, narkoväärteod ja liiklusrikkumised (Tamm jt 2019-2021; Uisk 2022). Antud kriteerium põhineb käsitletava uurimistöö eesmärgi ja uuritavate küsimuste valikul. Antud kriteerium on vajalik pragmaatilisest vaatenurgast, sest üheks uurimisküsimuseks on selgitada välja, milliseid taastava õiguse programmid soodustavad alaealiste õigusrikkumiste vähendamist ja ärahoidmist, võttes arvesse nende tõhusust. Analüüsitud taastava õiguse programmid on suunatud mitmete eesmärkide saavutamisele, sh alaealiste korduvrikkumiste ärahoidmine, noorte riskikäitumise ärahoidmine, kohtumenetluse kõrvalt alternatiivse ja õigeaegse konflikti lahendamissviisi rakendamine, noorte rehabiliteerimine ja taastamisvõimalustega tagamine, käitumusliku teraapiakursuste läbiviimine ja selle kaudu teadlikkuse tõstmine mõistliku käitumise üle pikemaajalises perspektiivis.

Rahastusvõimelisus. Programmi riigieelarveline rahastamine on kolmas komponent, mille alusel hinnatakse taastava õiguse programmide kohandatavust Ida-Virumaa kontekstiga. Antud kriteerium on vajalik pragmaatilisest vaatenurgast, ning põhineb sellel, et KOVi üksuste lõikes noortevaldkonda rahastamine (sh noorteprogrammid) toimub riikliku toetuse abil, mille põhialused on kirjeldatud Ida-Viru arengustrateegias aastateks 2023-2035 ja tegevuskavas aastateks 2020-2024. Ida-Viru arengustrateegiast ja tegevuskavast selgub, et haridusvaldkonna tegevuste läbiviimisele on investeeritud kolm mln eurot, investeerimised on suunatud hariduse kvaliteedi tõstmisele, erinevate haridusvaldkondade koondamisele, hariduselu koordineerimisele maakondlikul tasemel.

Spetsialistide olemasolu. Koostöö erinevate asutuste ja spetsialistide seas on viimane komponent, mille põhjal hinnatakse taastava programmide kohandatavust Ida-Virumaa kontekstiga. Antud kriteerium on vajalik pragmaatilisest vaatenurgast kuna tegemist on noorteprogrammi elluviimisega, mille rakendamise edukus sõltub kaasatud spetsialistidest. Ekspertide ja spetsialistide olemasolust, nende professionaalsest ettevalmistusest sõltub sekkumisprogrammide elluviimine, kusjuures tegutsevad programmi juhtumitöötajad, koordinaatorid, eksperdid, koolijuhtkond ja teised kaasatud spetsialistid, mille toetusel saavutatakse programmi eesmärged. Antud kriteerium põhineb taastava õiguse programmi kaasatud osapooltel, mille hulgas on on kannatanud, teotoimepanijad, programmi koordinaatorid, juhtumitöötajad, vahendajad, eksperdid ja erispetsialistid, politsei, koolijuhtkond, õigusabi osutavad asutused ja teised isikud. Programmide osalejate hulk sõltub programmi tegevussuunast ja rakendatud konflikti lahendusmeetmetest.

2.6.1. Hindamismudeli piirangud

Hindamismudeli väljatöötamist ja rakendamist autor peab oluliseks põhialuseks taastava programmide kohandatavuse hindamiseks Ida-Virumaa kontekstiga. Väljtöötatud mudeliga autor paneb aluse rahvusvahelises praktikas olevate taastava õiguse programmide võrdlemiseks, nende edaspidiseks rakendamiseks Ida-Virumaa alaealiste õigusrikkumiste praktikas. Allpool *Tabelites 10-14* on taastava õiguse programmide sobivuse võrdlemine ja hindamine väljatöötatud kriteeriumidel, mis on Ida-Virumaa kontekstiga kooskõlastatud.

Hindamismudeli piirangud:

- mudeli aluseks on piiratud valik taastava õiguse programmidest,
- mudeli aluseks on ingliskeelsed programmid,
- mudeli kriteeriumide valikut võib pidada subjektiivseks,
- mudeli kriteeriumide hulk on sisuaspektidega piiratud,
- mudeli rakendamine ja tulemuste tõlgendamine on hinnanguline.

2.6. Taastava õiguse programmide hindamine

Antud uurimistöo osa on pühendunud taastava programmide võrdlusanalüüsi tegemisele, nende edaspidisele hindamisele rakendamiseks. Võrdlus- ja hindamisanalüüsi aluseks on sisuskaala „kohandatav“, „osaliselt kohandatav“ ja „pole kohandatav“. Kui programm on märgitud „kohandatav“, siis antud kriteeriumi alusel programm Ida-Virumaale sobib. Kui programm on märgitud „osaliselt kohandatav“, see tähendab, et on olemas takistused ja puudujäägid programmi rakendamiseks. Kui on märgitud „pole kohandatav“, siis antud kriteeriumi alusel programm rakendamiseks Ida-Virumaale ei sobi. Allpool *Tabelites 10-14* antakse võrdlusülevaade sihtrühmakaasavuse, eesmärgivastavuse, rahastamisvõimelisuse ja erispetsialistide olemasolu järgi.

Tabel 10. Taastava õiguse programmide võrdlus sihtrühma järgi.

Programmid	Sihtrühma kaasamine	Ida-Virumaale kohandatavuse hindamine
SNAP	6-12-aastased	osaliselt kohandatav
CHART	13-17-aastased	kohandatav
YJC	12-17-aastased	kohandatav
EJM ja EJS	12-17-aastased	kohandatav
YOT	10-17-aastased	kohandatav
MIR	13-17-aastased	kohandatav
ACE	12-17-aastased	kohandatav

Allikas: Autori koostatud.

Tabel 11. Taastava õiguse programmide võrdlus eesmärgi järgi.

Programmid	Eesmärgivastavus	Saavutuste periood	Ida-Virumaale kohandatavuse hindamine
SNAP	60% vähem korduvrikkumist	3 kuud	kohandatav
CHART	65% noortel käitumine on paranenud	4-6 kuud	kohandatav
YJC	53% vähem korduvrikkumisi	3 kuud	kohandatav
EJM ja EJS	56% vähem korduvrikkumisi	3 kuud	kohandatav
YOT	79% vähem korduvrikkumist	12 kuud	kohandatav
MIR	44% vähem korduvrikkumisi	6 kuud	kohandatav
ACE	75% vähem korduvrikkumist	6 kuud	kohandatav

Allikas: Autori koostatud.

Tabel 12. Taastava õiguse programmide võrdlus rahastusvõimelisuse järgi.

Programmid	Rahastamisvõimelisus	Ida-Virumaale kohandatavuse hindamine
SNAP	rahastatud riigipõhise asutuste poolt	kohandatav
CHART	rahastatud riigipõhise asutuste poolt	kohandatav
YJC	rahastatud riigipõhise asutuste poolt	kohandatav
EJM ja EJS	rahastatud riigipõhise asutuste poolt	kohandatav
YOT	rahastatud riigiväliste asutuste poolt	pole kohandatav
MIR	rahastatud riigiväliste asutuste poolt	pole kohandatav
ACE	rahastatud riigipõhise asutuste poolt	kohandatav

Allikas: Autori koostatud.

Tabel 13. Taastava õiguse programmide võrdlus erispetsialistide järgi.

Programmid	Eksperti kaasavus / valmisolek	Ida-Virumaale kohandatavuse hindamine
SNAP	Koolijuhtkond (sotsiaaltöötaja, psühholoog ja teised), programmi erispetsialistid, vahendajad, koordinaatorid, juhtumitöötajad	kohandatav
CHART	Programmi koordinaatorid, vahendajad ja juhtumitöötajad, erispetsialistid, seaduse, advokatuuri ja õigusabiga seotud isikud	kohandatav
YJC	Noorte kohtukomisjoni liikmed (noored, kellele on antud load), seaduse, advokatuuri ja õigusabiga seotud isikud	osaliselt kohandatav
EJM ja EJS	Noorte kohtukomisjoni liikmed (noored, kellele on antud load), seaduse, advokatuuri ja õigusabiga seotud isikud	osaliselt kohandatav
YOT	Koolijuhtkond (sotsiaaltöötaja, psühholoog ja teised), programmi koordinaatorid, vahendajad ja juhtumitöötajad, seaduse, advokatuuri ja õigusabiga seotud isikud	kohandatav
MIR	Programmi koordinaatorid, vahendajad ja juhtumitöötajad, seaduse, advokatuuri ja õigusabiga seonduvad isikud	osaliselt kohandatav
ACE	Programmi koordinaatorid, vahendajad ja juhtumitöötajad, seaduse, advokatuuri ja õigusabiga seotud isikud	osaliselt kohandatav

Allikas: Autori koostatud.

2.7. Järeldused ja ettepanekud

Käesoleva uurimuse eesmärgiks oli analüüsida maailma kasutusel olevaid taastava programme, hinnata nende sobivust Ida-Virumaa kontekstiga, mis soodustaks piirkonnas alaealiste õigusrikkumiste tendentsi vähendamist.

Töö eesmärgi saavutamine oli seotud kolme uurimisküsimustega, ühest neist on millised taastava õiguse programmid on olemas maailmes praktikas, kui tegemist on alaealiste õigusrikkumistega. Uurimuseks on valitud seitse taastava õiguse programmi, mille hulgas on YOT, MIR, ACE, YJC, EJM ja EJS, CHART. Uuringu tulemusena selgub, et programmid nagu MIR, YJC, EJM ja EJS põhinevad taastava õiguse vahenduse meetodil, teised programmid nagu CHART, SNAP, YOT ja ACE põhinevad taastava õiguse nõupidamise meetodil. Kõik valitud programmid on tõenduspõhised ja võetud kasutusele USA osariikides ja Austraalias. Vastavalt uuringutele neid programme peetakse tõhusamaks, ning peamiseks eesmärgiks on alaealiste õigusrikkumistega tegelemine ja vähendamine.

Teiseks uurimisküsimuseks oli milliste kriteeriumide alusel saab hinnata rahvusvaheliste taastava õiguse programmide sobivust Ida-Virumaale. Uuringu tulemusena sai neli hindamiskriteeriumi väljatöötamine, mille hulgas on sihtrühmakaasavus, eesmärgivastavus, rahastusvõimelisus ja spetsialistide olemasolu. Hindamiskriteeriumide valik põhineb nende informatiivsusel ja pragmaatilisusel, sest antud kriteeriumide põhjal saab hinnata ka teisi programmi.

Kolmandaks uurimisküsimuseks oli kas ja millised taastava õiguse programmid on kohandatavad Ida-Virumaa kontekstiga. Uuringu tulemustest ja võrdlusanalüüsist selgub, et kõik valitud programmid on kohandatavad sihtrühma kriteeriumi alusel kuna programmid on suunatud alaealistele. Kõik valitud programmid on kohandatavad eesmärgi kriteeriumi alusel kuna tegemist on alaealiste õigusrikkumistega ja selle vähendamisega. Programmide rahastusvõimelisuse kriteeriumi alusel selgub, et kui programmid on rahastatud avalikust sektorist, siis kõik saab kohandada Ida-Virumaa kontekstiga. Välismaal olevad programmid saavad olla rahastatud erasektori poolt, mis ei sobi Eesti õigussüsteemile ja Ida-Virumaa

arengustrateegiale. Erispetsialistide olemasolu kriteeriumi järele selgub, et programmid SNAP, CHART ja YOT on kohandatavad kuna programmis saab kaasata koolijuhtkonda (sotsiaaltöötaja, psühholoog jt), noorsootöötajad, projekti koordinaatorid, juhtumitöötajad ja õigusabiga seotud isikud ja asutused (politsei, kohus jt). Olukord muutub rakendamiseks raskemaks kui tegemist on YJC, EJM ja EJS programmidega. Nendes programmides üheks osalemistingimuseks on noored, kellel on antud load alternatiivse kohtumenetluse läbiviimiseks. Seega saab tekkida takistused programmi rakendamiseks, sest Eesti ja Ida-Virumaa õigussüsteemi praktikas see praegu ei toimu.

Üldiselt, rahvusvahelisel kasutusel on olemas hulk programmidest, mis saab rakendada Ida-Virumaa kontekstile, mis vastavad nii sihtrühmale, eesmärgile ja spetsialistide olemisele, ning eritingimustel rahastusvõimelisusele. Käesoleva töö autori ettepanek, mis puudutab taastava õiguse programmide rakendamist Ida-Virumaale, on see, et programmid SNAP, CHART, YOT on suurel määral kohandatavad Ida-Virumaale, programmid YJC, MIR, ACE, EJM ja EJS saab rakendada eritingimustega. Peamine takistus kõikide programmide rakendamiseks on rahastusvõimelisus, kuna kõik noorteprogrammid üle Eesti on rahastatud avalikust sektorist.

KOKKUVÕTE

Käesoleva lõputöö teema oli „Taastava õiguse programmide analüüs alaealiste õigusrikkumiste vähendamiseks Ida-Virumaa kontekstis“. Töö aktuaalsus põhines 21. sajandil Eesti Vabariigi õigussüsteemis toimuvatel muutustel, mis puudutasid alaealiste õigussüsteemi ülesehitust ja uuendust (Prokuratuur aastaraamat 2018).

Toimunud muutused tõid kaasa Eesti õigussüsteemis uue innovatiivse reageerimisviisi alaealiste õigusrikkumistele, mille nimetuseks oli taastav õigus. Üldiselt, taastavat õigust peetakse protsessiks, mille käigus õigusrikkumise osapooled on kaasatud konfliktiolukorra lahendamisele, kusjuures õigusrikkumise korral tekitatud kahju hüvitatakse erinevaid taastava õiguse praktikaid ja kaasnevaid põhimõtteid rakendades. Nende põhimõtete alusel kavandatakse ja rakendatakse erinevaid programme (Johanson 2022).

Lõputöö uurimisprobleemi aluseks sai see, et praegu Eesti õigussüsteemis taastava õiguse lähenemisel põhinevaid programme, mida saab rakendada Ida-Virumaal, oli vähe. Käesoleva uurimise põhirõhuks oli uurida maailmses praktikas olevaid taastava õiguse programme, mis on mõeldud alaealistele, ning hinnata nende kohandatavust Ida-Virumaa kontekstiga.

Töö eesmärgi saavutamine oli seotud järgmiste uurimisküsimustega:

- millised taastava õiguse programmid on maailmses praktikas olemas, kui tegemist on alaealiste õigusrikkumistega?
- milliste kriteeriumide alusel saab hinnata rahvusvaheliste taastava õiguse programmide sobivust Ida-Virumaale?
- kas ja millised taastava õiguse programmid on kohandatavad Ida-Virumaa kontekstiga?

Uuringu tulemustest selgub, et maailmses praktikas on hulk tõhusamatest taastava õiguse programmidest, nt YOT, SNAP, ACE, MIR, YJC, EJM ja EJS. Rahvusvaheliste taastava õiguse programmide sobivust Ida-Virumaale saab hinnata järgmiste kriteeriumide alusel: sihtrühmakaasavus, eesmärgivastavus, rahastusvõimelisus ja erispetsialistide olemasolu.

Valitud taastava õiguse programmid on kõik Ida-Virumaale kohandatavad, pigem neist on aga eritingimuste täitmise põhjal sobivad rakendamiseks.

Lõputöö koosnes kahest peamisest osast, teoreetiline ja empiiriline. Töö teoreetilises osas kirjeldati alaealiste erikohtlemise mõistet, erikohtlemise reformi ajalugu ja selle jõustamist Eesti ja maailmas, anti ülevaade nooresõbraliku süsteemi loomisest, taastava õiguse kontseptsiooni sünnist ja peamistest taastava õiguse praktikatest, analüüsiti Eesti alaealiste õigusrikkumiste olukorda, ning tehti ülevaade Eesti alaealiste sekkumisprogrammidest.

Töö empiiriline osa oli pühendunud uurimuse läbiviimisele, kusjuures anti ülevaade uurimismeetodist, andmekogumise meetodist, valimist, taastava õiguse lähenemisel valitud programmide, hindamiskriteeriumidest ja hindamismudeli piirangutest, mille alusel edaspidi analüüsitakse programmide sobivust Ida-Virumaale. Uuringu läbiviimisel autor võttis kasutusele kvalitatiivset uurimismeetodit, sh teksti- ja sisuanalüüs ja vahel võrdlusanalüüs, andmekogumismeetodiks on valitud juhtumianalüüs, valimiks on sihipärane valim. Tehtud uurimuse põhjal tehti järeldusi ja ettepanekuid. Töö lõpposas on esitatud kokkuvõtte, kasutatud allikate loetelu ja lisad.

SUMMARY

The title of current study is „Analysis of restorative justice programs to reduce juvenile delinquency in the context of Ida-Virumaa“. The relevance of the work is based on the changes that took place in the legal system of the Republic of Estonia in the 21st century (Prosecutor's Office yearbook 2018).

The changes that took place led to a new innovative way of responding to juvenile offenses in the Estonian legal system, which was called restorative justice. In general, restorative justice is considered as a process in which the parties to the offense are involved in the resolution of the conflict situation, whereby the damage caused by the offense is compensated by applying various restorative law practices and accompanying principles. Various programs that based on these principles are widely designed and implemented.

The research problem is based on the fact that there are few juvenile restorative programs in the Estonian legal system that can be implemented in Ida-Virumaa. The main focus of this research is to examine restorative justice programs in world's practice, which are dedicated to juvenile offenders, and to assess their adaptability to the context of Ida-Virumaa.

Achieving the goal of the work is related to the following research questions:

- what restorative justice programs exist in practice around the world when it comes to juvenile delinquency?
- on the basis of which criteria can the suitability of international restorative justice programs for Ida-Viru County be assessed?
- whether and which restorative justice programs can be adapted to the context of Ida-Virumaa?

The results of the study reveal that there are a number of more effective restorative justice programs in practice around the world, such as YOT, SNAP, ACE, MIR, YJC, EJM and EJS. The suitability of international restorative justice programs for Ida-Virumaa can be based on the following criteria: target group inclusion, goal compliance, financing capacity and specialists. The selected restorative justice programs are all adaptable to Ida-Virumaa, but rather, they are suitable for implementation based on the fulfillment of special conditions.

The thesis consists of two main parts, theoretical and empirical. In the theoretical part of the paper is described the concept of special treatment of juvenile offenders, the history of special treatment reform and its enforcement in Estonia. Moreover, there is given an overview of the creation of a youth-friendly system, the birth of the concept of restorative justice, the main practices of restorative justice, the statistics of juvenile delinquencies in Estonia and an overview of intervention programs for juveniles.

The empirical part of the work is dedicated to conducting the current research, with an overview of the research method, data collection method, selection of programs in the approach of restorative law, evaluation criteria and limitations of the evaluation model, on the basis of which the suitability of the programs for Ida-Virumaa will be analyzed for the future. In conducting the research, the author adopted a qualitative research method, including text and content analysis and comparative analysis as well, the data collection method is case analysis, and the selection method is a purposive. The final part of the work contains conclusions, suggestions, a list of used sources and appendices.

KASUTATUD KIRJANDUS

Eestikeelsed allikad

Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ekss/ekss.html> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Part, Kai 2016. Terved ja turvalised suhted.

http://www.estl.ee/admin/upload/Dokumendid/kohtinguvv_A4_6pik_veebi_EST%281%29.pdf (viimati vaadatud 16.04.2023).

Johanson, Annegrete 2022. Taastava õiguse taskuraamat. Tallinn: OÜ Kala Ruudus.

Jutsiitsministeeriumi programm aastateks 2022-2025. <https://www.just.ee/strateegilised-alusdokumendid> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Jutsiitsministeeriumi põhimääruse kinnitamine. RT I, 1997, 1, 7.

<https://www.riigiteataja.ee/akt/129122017055> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Karistusseadustik RT I 2001, 61, 364. <https://www.riigiteataja.ee/akt/184411> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Kampaaniad ja programmid 26.10.2021.

<https://www.siseministerium.ee/kampaaniad-ja-programmid> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Kalmus, Veronika 2015. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Siseministerium. *Käivitub noortele suunatud vägivaldaennetuse programm* 12.10.2015.

<https://www.siseministerium.ee/uudised/käivitub-noortele-suunatud-vägivaldaennetuse-programm> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Lastekaitseadus RT I 6.12.2014. <https://www.riigiteataja.ee/akt/LasteKS>
(viimati vaadatud 16.04.2023).

Laherand, Meri-Liis 2010. Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: OÜ Infotrükk.

Noortekesksed lähenemised alaealiste erikohtlemisel 2021-2022. Justiitsministeerium.
<https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/lapsed-ja-noored/nooresobralik-oigussusteem> (viimati vaadatud 16.04.2023).

Prokuratuuri aastaraamat 2018. Alaealiste erikohtlemine.
<https://www.prokuratuur.ee/et/prokuratuuri-aastaraamat-2018> (viimati vaadatud
16.04.2023).

Rämmer, Andu 2014. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.
<https://samm.ut.ee/valimid> (viimati vaadatud 16.04.2023).

STEP programmi koduleht. <https://step.ee/> (viimati vaadatud 16.04.2023).

SPIN programmi koduleht. <https://www.spinprogramm.ee/programm/> (viimati vaadatud
16.04.2023).

Tervise Arengu Instituut 24.03.2022. *Millised on noorte vaimse tervise ja riskikäitumisega seotid riski- ja kaitsetegurite mõõtevahendid?* <https://www.terviseinfo.ee/et/uudised/5533-millised-on-laste-ja-noorte-vaimse-tervise-ja-riskikaitumisega-seotud-riski-ja-kaitsetegurite-mootevahendid> (viimati vaadatud 16.04.2023).

VEPA Käitumisoskuste Mängu strateegia aastateks 2022-2026.
<https://www.tai.ee/sites/default/files/2022-02/VEPA%20strateegia%202022-2026.pdf>
(viimati vaadatud 16.04.2023).

Ingliskeelsed allikad

Dandurand, Y. (2006). *Handbook on Restorative Justice Programmes*. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf. Accessed 16 April 2023.

Dandurand, Y. (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes. Second Edition*. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/20-01146_Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf. Accessed 16 April 2023.

Fair and Just Prosecution. *Promising Practices in Prosecutor-Led Diversion*. <https://fairandjustprosecution.org/wp-content/uploads/2017/09/FJPBrief.Diversion.9.26.pdf>. Accessed 16 April 2023.

Jensen, G.; Shoemaker, D. (2021, June 4). *Juvenile justice*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/juvenile-justice>. Accessed 16 April 2023.

Juvenile Justice | Youth.gov. *Juvenile Justice*. <https://youth.gov/youth-topics/juvenile-justice>. Accessed 16 April 2023.

Heath-Thornton, Debra. "restorative justice". *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/restorative-justice>. Accessed 14 May 2023.

Thorburn, H. (2022, July). *Evaluating Youth on Track*. https://www.nsw.gov.au/sites/default/files/2022-07/2022_Report_Youth_on_Track_Evaluation_BOCSAR.pdf. Accessed 16 April 2023.

National Institute of Justice. *Juvenile Justice*. <https://nij.ojp.gov/topics/juvenile-justice>. Accessed 16 April 2023.

NSW Government (2022). *Youth justice program and services*. Accessed 16 April 2023. <https://www.nsw.gov.au/legal-and-justice/youth-justice/programs-and-services>.

NSW Government (2022). About Youth on Track program. <https://www.nsw.gov.au/legal-and-justice/youth-justice/youth-on-track/about>. Accessed 16 April 2023.

Youth Diversion. Extrajudicial Measures and Sanctions program. <https://ecyouthdiversion.ca/extrajudicial-measuresextrajudicial-sanctions/>. Accessed 16 April 2023.

Youth on Track Snapshot Report (2021). https://www.nsw.gov.au/sites/default/files/2022-07/Youth_on_Track_2021_Snapshot.pdf. Accessed 16 April 2023.

Youth Justice Statistics: 2021-2022. <https://www.gov.uk/government/statistics/youth-justice-statistics-2021-to-2022/youth-justice-statistics-2021-to-2022-accessible-version>. Accessed 16 April 2023.

Youth Diversion. Youth Justice Committee program brochure. <https://www.njyouth.com/photos/custom/YJCBrochure%20FINAL%20July%202014.pdf>. Accessed 16 April 2023.

Youth Crisis Centre. SNAP program brochure. <https://youthcrisiscenter.org/wp-content/uploads/2018/08/SNAP-Brochure.pdf>. Accessed 16 April 2023.

LISAD

Lisa 1. Tabel 1. Erikohtlemise ja taastava õiguse põhimõtete võrdlus.

Erikohtlemise põhimõtted	Taastava õiguse põhimõtted
1. juhtumi menetluskäik tunnustab kiiret lahendamist	1. konflikti osapooled ja kaasatud neutraalsed vahendajad osalevad protsessis võimalikult varases etapis
2. lahendusprotsessi osalejad on eriteadmistega menetlejad (nt politseinikud) kellel on eriteadmised õiguse ja psühholoogia valdkonnas	2. lahendusprotsessis osalevad vabatahtlikult kogukonnaliikmed ja eriteadmistega spetsialistid, ehk koolitatud inimesed
3. õigusrikkumistele reageerimine ja juhtumi eduka lahendamine sõltub õigusrikkuja riskide ja vajaduste tundmisest	3. oluline on osapoolse turvatunde loomine ja vajaduste rahuldamine, aus dialoog, empaatiavõime, teistega arvestamine ja üksteisemõistmine
4. seaduskaristamise asendamine toimub nooresõbraliku mõjutusvahenditega, nt pere-, haridus- ja sotsiaalsüsteemi kaudu	4. juhtumi lahendusprotsessi tulemused on erinevad, nt tunnustamine, vastutuse võtmine, kahju heastamine
5. põhifookuseks on alaealiste õigusrikkujate vastutuse mõistmine ja valmisolek takkinud kahju heastamiseks	5. tähelepanu on keskendunud käitumisega tekitatud kahjul, oluline on jõudmine juhtumi arusaamisele, tagajärgedele ja kokkulepitud kahju heastamise viisidele
6. juhtumi edukaks lahendamiseks rõhutatakse vanemate kaasamise olulisust	6. juhtumi menetluskäigus saavad vabatahtlikult osaleda pereliikmed ja tugiisikud
7. alaealiste vabaduse piiramise viiside asemel probleemikäitumise ja õigusrikkumiste lahendamiseks rakendatakse alternatiivseid reageerimisviise	7. oluline on pakkuda tuge kannatanule taastumiseks ja tuge toimepanijale taasühiskonnastumiseks, ning uusi rikkumisi hoida ära

Allikas: Märka Last 2017; Johanson 2020; Justiitsministeerium 2021.

Lisa 2. Tabel 2. Youth on Track (YOT)

Programmi nimetus	Youth on Track (<i>lüh</i> YOT)
Taastava õigusega seos	Taastava nõupidamise programm (Conference)
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • vähendada õigusrikkumiste arvu alaealiste seas, • vähendada korduvrikkumiste toimepanemist, • vähendada õigusrikkumiste toimepanemise tõenäosust.
Sihtrühm	10-17-aastased noored, kes on toime pannud korduvrikkumisi
Osapooled	teotoimepanijad, politsei, koolijuhtkond, kogukonnaliikmed, vahendajad (programmi juhtumitöötajad)
Kestvus	kuni 12 kuud
Maskumus sihtrühmale	Erasektorist finanseeritud (valitsusvälised asutused)
Protsessi põhirõhk	Programmi põhirõhk on järjepidev suhtlemine noore ja perega, noore riskide ja vajaduste hindamine, vajaliku abi pakkumine, korduvrikkumiste ärahoidmine lahendusstrateegia vahendusel.
Protsessi sisu	Programmi sisuks on juhtumiplaani koostamine, milles on väljatöötatud konfliktiolukorra lahendusstrateegiad , mis aitavad kaasa noore mõistliku käitumise olemisele.
Programmiga liitumine	Programmiga saab liituda, kui <ul style="list-style-type: none"> • noor on 10-17-aastane, • noorel oli ametlik kontakt politseiga, • osalemine toimub vabatahtlikkuse alusel, • noore käitumine põhineb riskiteguritel (puudumine koolist, alkohooli, uimastite ja sõltuvusainete tarvitamine, vaimse tervisehäired, pervägivald jt), • noorel puudub kohtuotsusel põhinev järelevalve.
Uuringud (2021. a)	<ul style="list-style-type: none"> • 62%-le korduvrikkumiste arv on vähenenud (3 kuud) • 79%-le korduvrikkumiste arv on vähenenud (6 kuud)
Tegutsemiskoht	Austraalia

Allikas: Youth on Track Snapshot Report 2021.

Lisa 4. Tabel 4. Youth Justice Committee (YJC)

Programmi nimetus	Youth Justice Committee (<i>lüh</i> YJC)
Taastava õigusega seos	Taastava vahenduse praktilal põhinev programm (Mediation)
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • pakkuda alternatiivset kohtumenetluse kõrvalt lähenemisviisi alaealiste õigusrikkumiste ja konflikti lahendamiseks ja tekitatud kahju hüvitamiseks, • vähendada alaealiste korduvrikkumiste arvu, sh on ka korduvad konfliktiolukorrad ja nende tõenäosus.
Sihtrühm	12-17-aastased noored
Osapooled	kannatanud, teotoimepanijad, kogukonnaliikmed (vahendajad)
Kestvus	kuni 3 kuud (vajadusel rohkem)
Maksumus sihtrühmale	tasuta
Protsessi põhirõhk	Protsessi põhirõhuks on alaealiste õigusrikkujate teadlikkuse tõstmine tekitatud kahjust ja seaduskuulekast käitumisest läbi taastava osapoolte vahenduse, vestluse ja vahendajate koostöö.
Protsessi sisu	Protsessi sisuks on taastava vahenduse alusel tehtud formaalse kohtumenetluse kõrvalt kohtingud, milles osalevad vabal tahel kannatanud (kui on nõus), teotoimepanijad, kogukonnaliikmed (perekond, vahendajad). Istungi protsessi käigus arutletakse süüteo toimepanemist, määratakse taastamismeetmeid , nt vabanduskiri, õpetlikud esseed, üldkasuliku töö tehemine, mentorlus, nõustamine, koolitused kannatanutele, kognitiiv-käitumuslikud programmid ja teised võimalused.
Programmiga liitumine	Programmiga saab liituda, kui <ul style="list-style-type: none"> • noor on 12-17-aastane, kellel on õigusrikkumised, • osalemine toimub vabatahtlikkuse alusel, • nõusolek tekitatud kahju heastada (vastutusvõtmine), • perekond või eestkostjad on kaasatud.
Uuringud (2021. a)	<ul style="list-style-type: none"> • 53%-ks rikkumiste arv on vähenenud
Tegutsemiskoht	USA osariigid, Kanada

Allikas: Youth Diversion 2021.

Lisa 5. Tabel 5. Extrajudicial Measures (EJM) and Sanctions (EJS)

Programmi nimetus	Extrajudicial Measures (<i>lüh</i> EJM) Extrajudicial Sanctions (<i>lüh</i> EJS)
Taastava õigusega seos	Taastava vahenduse praktilikal põhinev programm (Mediation)
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • pakkuda õigeagset ja kohandatavat reageerimisviisi õigusrikkumiste toimepanemise korral, • julgustada tunnustama kahju tegemist, julgustada neid heastama tekitatud kahju ohvrile ja kogukonnale, • tagada teotoimepanijaid võimalustega tekitatud kahju heastamiseks, kaasates kogukonnarühma vahendajaid noorte taastamisprotsessi.
Sihtrühm	12-17-aastased noored
Osapooled	kannatanud, teotoimepanijad, kogukonnaliikmed (vahendajad)
Kestvus	kuni 3 kuud (vajadusel rohkem)
Maksumus sihtrühmale	tasuta
Protsessi põhirõhk	Protsessi põhirõhuks on alaealiste õigusrikkujate teadlikkuse tõstmine tekitatud kahjust ja seaduskuulekast käitumisest läbi taastava osapoolte vahenduse, vestluse ja vahendajate koostöö.
Protsessi sisu	Protsessi sisuks on taastava vahenduse alusel rakendatud taastamiskokkulepped , milles osalevad nõusoleku ja täidetud tingimuste alusel kannatanud, rikkujad, kogukonnaliikmed (perekond, vahendajad). Taastamislepped on kirjalik vabandus, ohvrile teenused, üldkasuliktöö, annetus, essee või plakat.
Programmiga liitumine	Programmiga saab liituda, kui <ul style="list-style-type: none"> • noor on 12-17-aastane, kellel on õigusrikkumised, • osalemine toimub vabatahtlikkuse alusel, • nõusolek tekitatud kahju heastada (vastutusvõtmine), • perekond või eestkostjad on kaasatud.
Uuringud (2014. a)	<ul style="list-style-type: none"> • 56%-ks noorte rikkumiste arv on vähenenud
Tegutsemiskoht	USA osariigid, Kanada

Allikas: Department of Justice Canada 2021.

Lisa 6. Tabel 6. Changing Habits and Reaching Targets (CHART)

Programmi nimetus	Changing Habits and Reaching Targets (<i>lüh</i> CHART)
Taastava õigusega seos	Taastava nõupidamise programm (Conference)
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • vähendada alaealiste korduvrikkumiste toimepanemist, • tõsta noorte teadlikkust, mis on mõistlik käitumine, • arendada käitumisoskusi (enesekontroll, eneseanalüüs), • ennetada alaealiste õigusrikkumiste toimepanemist ja vähendada selle tõenäosust läbi kognitiiv-käitumusliku teraapia.
Sihtrühm	13-17-aastased
Osapooled	vahendajad (programmi juhtumitöötajad ja koordinaatorid), teotoimepanijad, kogukonnaliikmed (perefond)
Kestvus	4-6 kuud
Maksumus sihtrühmale	tasuta
Protsessi põhirõhk	Protsessi põhirõhuks on alaealiste käitumusliku probleemide lahendamine läbi kognitiiv-käitumusliku teraapiakursuse, mis aitab kaasa noore teadlikkuse ja vastutusevõtmise olemisele.
Protsessi sisu	Programmi sisuks on kognitiiv-käitumuslik teraapiakursus , mille käigus õpetatakse noori käitumise regulatsiooni oskusi, enesejuhtimisoskusi ja enesekontrolli oskusi, tõstes teadlikkust mõisliku käitumise olemisele, ning arendades sotsiaalseid ja isiklike oskusi nii pere kaasamisega kui ka individuaalselt.
Programmiga liitumine	Programmiga saab liituda, kui <ul style="list-style-type: none"> • noor on 13-17-aastane, • noorel on toimepannud õigusrikkumised, • osalemine toimub vabatahtlikkuse alusel, • perekond või eestkostjad on kaasatud (valikuline).
Uuringud	<ul style="list-style-type: none"> • 65% noort kasutavad saadud teadmisi
Tegutsemiskoht	Austraalia

Allikas: NSW Government Juvenile Justice 2023.

Lisa 7. Tabel 7. Alternatives to the Court Experience (ACE)

Programmi nimetus	Alternatives to the Court Experience (<i>lüh</i> ACE)
Taastava õigusega seos	Taastava nõupidamise programm (Conference)
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • alaealiste korduvrikkumiste vähendamine, • konfliktile alternatiivse lahendamise viisi rakendamine, pakkudes noortel võimalusi rehabilitatsiooniks.
Sihtrühm	12-17-aastased noored
Osapooled	vahendajad (programmi juhtumitöötajad ja koordinaatorid), teotoimepanijad, kogukonnaliikmed (perekeskused)
Kestvus	6 kuud
Maksumus sihtrühmale	~ \$ 4000 ühe osaleja kohta
Protsessi põhiohk	Protsessi põhiohkuks on pakkuda riskikäitumisega noortele võimalusi rehabilitatsiooniks, vastutuse võtmiseks ja mõistliku käitumise arenemiseks, ning korduvrikkumiste vältimiseks.
Protsessi sisu	Protsessi sisuks on taastava nõupidamise alusel kavandatud teenuste programmid , mis põhinevad isiku või pereteraapia, mentorluse, õpetamise, vaimse tervise ravi, koolitoetuse või vabaaja sisustamise võimalustel.
Programmiga liitumine	Programmiga saab liituda, kui <ul style="list-style-type: none"> • noor on 12-17-aastane, • noorel on toimepannud õigusrikkumised, • osalemine toimub vabatahtlikkuse alusel, • perekond või eestkostjad on kaasatud (valikuline).
Uuringud (2017. a)	<ul style="list-style-type: none"> • 75%-ks on vähenenud alaealiste õigusrikkumiste arv • 62% noortel on paranenud kooli külaskäik • 88% noortel on paranenud enesejuhtimisoskused
Tegutsemiskoht	USA osariigid

Allikas: Department of Human Services 2022.

Lisa 8. Tabel 8. Make it Right (MIR)

Programmi nimetus	Make it Right (<i>lüh</i> MIR)
Taastava õigusega seos	Taastava vahenduse praktilal põhinev programm (Mediation) Taastava nõupidamise programm (Conference)
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • alaealiste korduvrikkumiste vähendamine, • konfliktile alternatiivse lahendamise viisi rakendamine, • osapoolte arutelusse kaasamine, kokkuleppe tegemine, • rikkujate julgustamine tekitatud kahju heastamiseks.
Sihtrühm	13-17-aastased riskikäitumisega noored
Osapooled	kannatanud, teotoimepanija, kogukonnaliikmed (vahendajad)
Kestvus	kuni 6 kuud (vajadusel pikem)
Maksumus sihtrühmale	~ \$ 5,700 ühe osaleja kohta
Protsessi põhiohk	Protsessi põhiohk on alaealiste seas korduvrikkumiste ja selle tõenäosuse vähendamine läbi ohvri-rikkuja vahenduse.
Protsessi sisu	Protsessi sisuks on taastava vahenduse ja nõupidamise praktilal korraldatud konverentsid ja arutelud, mille osalejaks on rikkumisega seotud isikud ja kaasatud kogukonnarühma liikmed. Arutelu käigus töötakse välja tegutsemisstrateegiat , koostatakse konflikti lahendusplaani elluviimiseks.
Programmiga liitumine	Programmiga saab liituda, kui <ul style="list-style-type: none"> • noor on 13-17-aastane, • on toime pannud õigus- või korduvrikkumisi (vargus), • osalemine toimub vabatahtlikkuse alusel, • kaasatud kõik osapooled.
Uuringud (2022. a)	<ul style="list-style-type: none"> • 44%-ks on vähenenud korduvrikkumiste arv (6 kuud) • 33%-ks on vähenenud korduvrikkumiste arv (1 aasta) • 32%-ks on vähenenud korduvrikkumiste arv (4 aastat)
Tegutsemiskoht	USA osariigid

Allikas: San Francisco DA Office 2023.